

УДК 37.091.12:005.963]:008

Олександр Кучерявий, м. Київ

DOI: 10.33989/2226-4051.2020.22.221983

ЗАКОНОМІРНОСТІ Й ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНО-КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ВЧИТЕЛЯ

В оглядовій статті розкрито зовнішні і внутрішні детермінанти, особливості, закономірності розвитку педагогічного професіоналізму з урахуванням положень системно-структурного, цілісного, синергетичного, аксіологічного, акмеологічного, культурологічного й особистісно-діяльнісного методологічних підходів. Схарактеризовано аксіо-акмеологічну культуросферу особистості педагога як стратегічний детермінант його професійно-культурного розвитку. Проаналізовано сутність внутрішніх детермінант професійно-культурного зростання вчителя: професійна самотворчість, педагогічна творчість і різновиди його активності в контексті професійно-культурних цільових орієнтирів. Визначається система закономірностей розвитку педагогічного професіоналізму. Значна увага приділяється характеристиці авторських принципів сходження особистості вчителя від педагогічного професіоналізму до професійно-педагогічної культури.

Ключові слова: педагогічний професіоналізм; професійно-педагогічна культура; аксіо-акмеологічна культуросфера особистості педагога; професійно-культурний розвиток; закономірності розвитку педагогічного професіоналізму; принципи професійно-культурного розвитку вчителя.

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку загальної середньої освіти вимагає розробленості відповідного теоретичного підґрунтя. На етапі реалізації державної Концепції «Нова українська школа» необхідно враховувати певні закономірності й принципи професійного і професійно-культурного розвитку вчителя. Відповідні теоретичні конструкти мають бути зорієнтовані на системне перетворення шкільної педагогічної дійсності, її переведення на новий ступінь якості відповідно до потреб суспільства у всебічному, духовно-моральному, психічному і фізичному розвитку особистості.

Якість реформ у загальній середній освіті залежить від учителя нової генерації, здатного до неперервного сходження від професійної компетентності до педагогічного професіоналізму,

до високого рівня професійно-педагогічної культури, що обумовлюється цілісною сукупністю конкретних детермінантів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У теорії акмеологічної науки виділяється група базових категорій і понять, що віддзеркалюють найвищі рівні, стадії, якості розвитку: «акме», «професіоналізм», «професійна культура», «зрілість» та ін. (К. Абульханова-Славська, 1991; Н. Кузьміна, А. Деркач, 1995). У науковому дискурсі у трактуванні педагогічного професіоналізму існують дві методологічні стратегії – особистісно-діяльнісна й аксіологічно-особистісно-діяльнісна.

Розробники першої (А. Маркова, Л. Мітіна, Є. Рогов, В. Семиченко та ін.) вважають професіоналізм основною категорією акмеології й визначають його як готовність особистості до самостійного розв'язання професійних завдань на високому рівні якості. При цьому вони закономірно спираються на положення Л. Виготського і С. Рубінштейна, за якими провідною детермінантою особистісного розвитку є творча самодіяльність і самостійність особистості. Проте вважаємо більш прогресивною другу методологічну стратегію (Н. Гузій, І. Ісаєв та ін.), згідно з якою модель педагогічного професіоналізму має аксіоядро. Зокрема, у структурно-змістовій моделі педагогічного професіоналізму Н. Гузій розвиток його структурних компонентів (мотиваційного, когнітивного, афективного і конативного) визначає аксіосфера (Гузій, 2004, с. 217).

Наступна базова категорія теорії професійно-культурного розвитку вчителя – професійно-педагогічна культура. Цей феномен на основі різних підходів розглядала значна кількість дослідників (О. Гармаш, С. Єлканов, В. Зелюк, Т. Іванова, І. Ісаєв, О. Кобенко, Т. Левашова, С. Муцинов, Ю. Рябов та ін.). Деякі науковці виокремлюють у структурі педагогічної культури аксіологічний компонент (Т. Іванова, І. Ісаєв). На особливу увагу заслуговує дослідження В. Гриньової, присвячене теоретичним і методичним аспектам формування педагогічної культури майбутнього вчителя. До компонентів педагогічної культури українська дослідниця відносить високий професіоналізм, педагогічну майстерність, знання предмета та методики його викладання, культуру зовнішнього впливу, культуру поведінки та ін. (Гриньова, 1998, с. 85-86). Тобто в ієрархії основних цінностей учителя є педагогічна культура як вершинна цінність. Теоретико-

методологічна основа розвитку педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи обґрунтована в дослідженні Т. Федірчик (2015).

Мета статті – визначити закономірності та принципи професійно-культурного поступу особистості вчителя від педагогічного професіоналізму до рівня професійно-педагогічної культури.

Методами дослідження є теоретичний аналіз сутності понять; системно-структурний метод задля обґрунтування зовнішніх і внутрішніх детермінант професійно-культурного розвитку вчителя.

Виклад основного матеріалу. Методологічний фундамент визначення закономірностей розвитку педагогічного професіоналізму як системної якості вчителя становить діалектична єдність системно-структурного, цілісного, синергетичного, аксіологічного, акмеологічного, культурологічного й особистісно-діяльнісного підходів, філософські положення щодо розвитку й активності особистості.

Визначення закономірностей і принципів розвитку педагогічного професіоналізму вимагає насамперед системних уявлень про нього як складник цілісного процесу професійного і професійно-культурного розвитку вчителя, що має специфічні фази і проміжні результати функціонування. Сукупність останніх треба розглядати як систему цільових орієнтирів, на послідовне досягнення яких спрямована активність учителя як суб'єкта кар'єрного зростання, професійно-культурного розвитку. До них належать: професійна компетентність як цілісне утворення; педагогічний професіоналізм (професіоналізм особистості й професіоналізм діяльності на основі педагогічної майстерності); культура педагогічного професіоналізму; професійно-педагогічна культура (на основі аксіо-акмеологічної культуросфери особистості вчителя).

Доцільно визначити комплекс основних зовнішніх чинників детермінації розвитку педагогічного професіоналізму. Чільне місце серед них займає професійно-педагогічна культура як складова аксіо-акмеологічної культуросфери особисті вчителя. Представимо авторські дефініції цих терміносполук:

1. *Професійно-педагогічна культура* – негентропійно-функціональний чинник самозбереження нації, її геному – мови,

сталого і культуротворчого поступу суспільства, динамічна та акмеологічно інваріантна цілісна культуросистема гармонізованих і синтезованих у ціннісно-цільових, ціннісно-змістових і ціннісно-технологічних характеристиках професіоналізму особистості і професіоналізму діяльності педагога, що відрізняється емерджентними властивостями: прагненням до інноваційності; готовністю до творчої самоактуалізації й самореалізації; інтегральною здатністю визначати регулятиви синергетичного аналізу освітнього середовища, принципи і способи культуро- і дитиноцентристського управління освітнім процесом на самоорганізаційних засадах; психопедагогічним механізмом формування в учня як непересічної особистості синергетичного світогляду ноетичного типу, готовності до пошуку духовновідповідного сенсу життя; аксіо-смісловим потенціалом культивування свободи вибору індивідуальної траєкторії світопізнання, самоствердження, самовираження і самотворчості; евристичною цінністю соціокультурної спрямованості активності вчителя.

2. *Аксіо-акмеологічна культуросфера* особистості педагога є цілісною системою домінуючих аксіологічних функцій, що визначає трактування професійно-педагогічної культури як акмеологічного інваріанту професіоналізму і має необхідний духовно-енергетичний ціннісно-перетворювальний, пізнавальний і ціннісно-смісловий потенціал для морального, психічного і фізичного розвитку дитини, створення природного й освітнього середовища, суспільства загалом (Кучерявий, 2019).

Структурними компонентами аксіо-акмеологічної культуросфери особистості педагога є такі: «Я-концепція» особистісного і професійно-культурного розвитку; світоглядно-аксіологічна культура; культура професіоналізму особистості; культура професійно-педагогічної діяльності; духовно-моральна культура як особистісна цінність; загальна культура як самоцінна; культура соціальної активності, громадянської відповідальності й дії; культура синтезу і розвитку в себе та учнів національної свідомості й самосвідомості, утвердження українськості.

Друга група зовнішніх детермінантів – потреби України у сталому розвитку, національному культуротворенні й націєтворчості. Похідною від них є рефлексія вчителя щодо вимог до себе як суб'єкта професійно-культурного розвитку.

Із відповідними детермінантами стратегічного рівня тісно пов'язані детермінанти інструментального характеру – потреби в оновленні загальної середньої освіти, її перетворення в культуроцентристську, дитиноцентристську й особистісно-розвивальну. Ці детермінанти прямо підпорядковуються тим потребам, що пов'язані з майбутнім країни, потребами дітей у щасливій життєдіяльності, духовно-моральному, психічному і фізичному здоров'ї й неперервному загальному розвитку.

Важливим системним об'єктом теоретичного аналізу є внутрішні чинники розвитку педагогічного професіоналізму. Вибір кожного з них визначається ключовим положенням психології – розвиток особистості відбувається за законами саморуку (Л. Виготський, Г. Костюк, С. Рубінштейн та ін.).

До внутрішніх детермінантів сходження особистості вчителя до рівня професійно-педагогічної культури на самоорганізаційних засадах належать: базова цілісна активність особистості педагога у професійно-культурному розвитку – інтелектуальна, афективна й комунікативна; специфічна культуророзорієнтована активність особистості вчителя в розвитку педагогічного професіоналізму; професійна самотворчість учителя (професійна самоосвіта і самовиховання); професійно-педагогічна творчість.

Визначимо основні **закономірності** розвитку педагогічного професіоналізму вчителя:

1. Розвиток педагогічного професіоналізму підпорядковується стратегічним цілям національного культуротворення, націєтворчості й сталого поступу суспільства.

2. Професійно-педагогічна культура як найвища цінність у системі аксіологічного потенціалу вчителя детермінує розвиток педагогічного професіоналізму й виступає провідним чинником становлення «Я-концепції» кар'єрного зростання педагога.

3. Кар'єрний поступ вчителя від рівня педагогічного професіоналізму до рівня професійно-педагогічної культури залежить від усвідомленості ним потреб у новій ціннісно-цільовій стратегії навчання і виховання учня як духовно-моральної, національно свідомої, культурної й розвиненої особистості.

4. У професійно-культурному розвитку вчителя, професіоналізму його особистості й діяльності закономірним є розвиток аксіосфери культури педагогічного професіоналізму.

5. Професійна самотворчість стимулює розвиток педагогічного професіоналізму і має статус системоутворювального внутрішнього чинника цього процесу.

6. Професійно-педагогічна творчість позитивно впливає на розвиток педагогічного професіоналізму, визначається задатками і творчими здібностями вчителя.

7. Аксіо-акмеологічна спрямованість культуровідповідних активностей учителя як суб'єкта розвитку педагогічного професіоналізму має найвищий потенціал для опанування ним цінностей культуросфери.

Перші три з визначених закономірностей – це зовнішні закономірності, інші – внутрішні, що характеризують зв'язки педагогічного професіоналізму й процесу його розвитку внутрішнього характеру. Усі визначені закономірності пов'язані між собою «Я-концепцією» професійно-культурного розвитку особистості педагога, ключовим ціннісно-смісловим ядром аксіо-акмеологічної культуросфери професійно-педагогічної культури.

Як зовнішні, так і внутрішні закономірності є підґрунтям для формулювання цілісної сукупності **принципів** сходження особистості вчителя від рівня педагогічного професіоналізму на рівень професійно-педагогічної культури. Серед цих принципів – *принцип* акмеологічної інваріантності аксіологічної культуросфери особистості педагога; *принцип* детермінації професійно-культурного зростання вчителя складниками аксіо-акмеологічної культуросфери його особистості; *принцип* детермінації руху вчителя до професійно-педагогічної культури усвідомленими потребами у контексті ціннісно-цільової стратегії розвивального навчання і виховання учня як духовно багатой, національно свідомої й висококультурної особистості; *принцип* вторинної суперпозиції аксіосфер професіоналізму особистості й професіоналізму діяльності педагога в нових культуровідповідних умовах; *принцип* базовості інтелектуальної, афективної й комунікативної активності особистості педагога як суб'єкта руху до професійно-педагогічної культури; *принцип* домінантності аксіо-акмеологічної спрямованості культуровідповідних активностей особистості педагога в їх загальній системі; *принцип* цілісності професійної самотворчості й професійно-педагогічної

творчості вчителя як ключових засобів розвитку його педагогічного професіоналізму.

Конкретизуємо сутність кожного з принципів.

Принцип акмеологічної інваріантності аксіологічної культуросфери особистості педагога від аксіосфери його педагогічного професіоналізму. Відповідний принцип утверджує пріоритетність професійно-педагогічної культури в ієрархічній системі вершинних цінностей особистості педагога. Він виконує функцію основної вимоги до побудови професійно-культурного поступу вчителя як суб'єкта розкриття і реалізації творчого потенціалу в культуротворчих соціально значущих цілях. Цей регулятив взаємовідношень аксіосфери педагогічного професіоналізму й аксіо-акмеологічної культуросфери особистості вчителя зумовлює визначення сутності професійно-педагогічної культури як найвищої самодостатньої аксіологічної якості вчителя.

Принцип детермінації професійно-культурного зростання вчителя складниками аксіо-акмеологічної культуросфери його особистості є провідним для педагога як носія цінностей педагогічного професіоналізму на етапі реалізації усвідомленої потреби у його розвитку. Цей регулятив віддзеркалює вимогу щодо підвищення рівня усвідомленості ним компонентів еталонної системи культуросфери особистості вчителя у ролі стратегічної детермінанти професійно-культурного розвитку.

Принцип детермінації руху вчителя до професійно-педагогічної культури усвідомленими потребами у новій ціннісно-цільовій стратегії розвивального навчання і виховання учня як духовно багатой, національно свідомой й висококультурної особистості передбачає підвищення рівня компетентності вчителя-практика щодо стратегій оновлення педагогічної й загальної середньої освіти, переведення їх у новий статус – статус якісного функціонування як єдиної випереджувальної час особистісно- і професійно-розвивальної системи. Реалізація цього принципу вимагає поглиблення і розширення державної Концепції «Нова українська школа» В контексті віддзеркалення нею цілісної сукупності вимог до цільового, змістового і технологічного компонентів організації педагогічної діяльності, розкритті стратегічних чинників професійного і професійно-культурного розвитку вчителя.

Нова стратегія навчально-виховного процесу в українській школі повинна забезпечувати перетворення змісту освіти в джерела «годування» учнів цінностями національної культури (Г. Філіпчук), духовно-патріотичної й валео-екологічної вихованості, всебічної освіченості, культури здоров'я і самоформування значущих для життєтворчості компетентностей і соціально важливих особистісних якостей.

Принцип вторинної суперпозиції аксіосфер професіоналізму особистості й професіоналізму діяльності педагога в нових культуровідповідних умовах націлює на усвідомлення особливостей взаємовідношень між складниками педагогічного професіоналізму в цілісному процесі його розвитку, акцентує увагу як на загальних характеристиках професіоналізму особистості й професіоналізму діяльності, так і на специфічності їх аксіосфер. Останні характеризуються наявністю в них цілісної властивості – здатністю до накладання одна на одну (суперпозиції) в цілях прямування до нового синтетичного утворення аксіологічного плану. У нових культуровідповідних умовах розвитку педагогічного професіоналізму мають місце первинна і вторинна суперпозиція аксіосфер його складників. Результат первинної суперпозиції аксіосфер професіоналізму особистості й професіоналізму діяльності – аксіодро професіоналізму педагога. У цьому синтетичному утворенні їх гармонійна єдність.

Принцип домінантності аксіо-акмеологічної спрямованості культуровідповідних активностей особистості педагога в їх загальній системі сформульовано в контексті розуміння феномену системи духовних і культурних цінностей у ролі стратегії життя і життєвих орієнтирів людини (І. Зеленкова, В. Кудін, В. Сагатовський, В. Франкл та ін.). Він вимагає від суб'єкта професійно-культурного розвитку передусім виконання таких вимог: підвищення питомої ваги активностей особистості, спрямованих на оволодіння цінностями загальної, світоглядної, національної культури, культури педагогічного професіоналізму і громадської діяльності; забезпечення домінування в самоцінних аксіологічних рядах таких механізмів смислового утримання людини у світі, як Істина, Свобода, Життя, Людина, Добро, Краса, Любов, Віра, Надія, Честь, Гідність, Совість, Милосердя, Справедливість і Патріотизм. Ідеться про вимоги щодо

усвідомлення педагогом факту: професійно-культурний розвиток є похідним від наявності в нього завдань-самозобов'язань в аспекті привласнення аксіологічних образів сучасної культурної картини світу і культурації професійної діяльності, складників системи загальнолюдських абсолютних цінностей.

Принцип цілісності професійної самотворчості й професійно-педагогічної творчості вчителя як ключових засобів розвитку його педагогічного професіоналізму спрямовує увагу на досягнення якісної повноти цього процесу через синтез його внутрішніх детермінант – професійної самотворчості й професійно-педагогічної творчості. Стрижневою вимогою в цьому контексті є опертя суб'єкта їх організацій на психологічний механізм самотворчості й педагогічної творчості як особливого цілісного утворення – єдність професійно-педагогічної свідомості й самосвідомості особистості вчителя.

Висновки. Отже, професійно-культурний розвиток учителя – це неперервний біосоціокультурний процес активного творчого перетворення ним професійної дійсності й власної особистості в контексті самоактуалізації, який характеризується появою якісних змін – професійно забарвлених новоутворень цілісного плану в духовній, мотиваційній, когнітивній, афективній і соціально-психологічній особистісній сферах під впливом двох груп детермінант: *зовнішньої* (аксіо-акмеологічної детермінації еталоном професійно-педагогічної культури в усіх його ціннісно-смыслових вимірах, комплексом соціальних потреб) і *внутрішньої* (детермінації значущими для педагога природними задатками і педагогічними здібностями, професійною самотворчістю і педагогічною творчістю, базовою цілісною активністю у кар'єрному зростанні, усвідомленими суперечностями цього процесу). Процес професійно-культурного розвитку особистості педагога є цілісним явищем і особливою системою, що функціонує в акмеологічному вимірі та має специфічні закономірності й принципи. Сутність відповідних закономірностей пов'язана з детермінацією професійно-культурного зростання зовнішніми і внутрішніми чинниками, а також від характеру саморозвивальної діяльності вчителя. Закономірності розвитку педагогічного професіоналізму до рівня професійно-педагогічної культури вчителя знаходять своє вираження у принципах, що визначають загальну самоорганізацію,

спрямованість, зміст і детермінацію відповідного процесу. Разом із принципами вони є стрижнем теорії професійно-культурного розвитку педагога.

Список використаної літератури

- Абульханова-Славская, К. А. (1991). *Стратегия жизни*. Москва: Мысль. 299 с.
- Богоявленская, Д. Б. (1983). Интеллектуальная активность как психологический аспект изучения творчества. *Исследования проблем психологии творчества* (с. 182 – 195). Москва: Наука.
- Гриньова, В. М. (1998). *Формування педагогічної культури майбутнього вчителя (теоретичний та методичний аспекти)*. Харків: Основа.
- Гузій, Н. В. (2004). *Педагогічний професіоналізм: історико-методологічні та теоретичні аспекти*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова.
- Деркач, А. А., Кузьмина, Н. В. (1993). *Акмеология – наука о путях достижения вершин профессионализма*. Москва: РАУ.
- Кучерявий, О. Г. (2019). Феномен професійно-педагогічної культури: аспект терміносистеми її теорії у цілісному вимірі. М. О. Носко (Гол. ред.). *Вісник національного університету Чернігівський колегіум імені Т. Г. Шевченка* (Вип. 1 (157), с. 81-86). Чернігів: НУУК.
- Маркова, А. К. (1994). *Психология труда учителя*. Москва: Просвещение.
- Рогов, Е. И. (1996). *Личность учителя: теория и практика*. Ростов-на-Дону: Феникс.
- Федірчик, Т. Д. (2015). *Розвиток педагогічного професіоналізму молодого викладача вищої школи (теоретично-методичний аспект)*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т.
- Шинкарук, В. І. (Ред.). (1986). *Філософський словник (2-ге вид.)*. Київ: Голов. ред. УРЕ.

Alexandr Kucheriavyi

REGULARITIES AND PRINCIPLES OF A TEACHER'S PROFESSIONAL AND CULTURAL DEVELOPMENT

The review article reveals the external and internal determinants, features, patterns of development of pedagogical professionalism, taking into account the provisions of system-structural, holistic, synergetic, axiological, acmeological, culturological, and personal-activity methodological approaches. The axio-acmeological cultural sphere of the teacher's personality is characterized as a strategic determinant of his professional and cultural development. The essence of internal determinants of professional and cultural growth of a teacher is analyzed: professional self - creativity, pedagogical creativity, and types of his activity in the context of professional and cultural targets.

The system of regularities of development of pedagogical professionalism is defined: it is naturally subordinated to the strategic purposes of national cultural formation, nation-building and sustainable development of society; professional and pedagogical culture determines the development of pedagogical professionalism, acts as its strategic goal and the leading factor in updating the "I" -concept of professional and cultural development; The effectiveness of a teacher's career progress naturally depends on his awareness of the needs for a new strategy for teaching and educating students; the appearance in the psyche of the teacher of a new growth – the axiosphere of the culture of pedagogical professionalism, which is the result of the axiosphere of professionalism of personality and professionalism of activity; professional creativity

and pedagogical creativity stimulate the development of pedagogical professionalism; the orientation of culturally relevant activities of the teacher naturally has the highest potential for their mastery of the values of the cultural sphere of the teacher's personality.

Considerable attention is paid to the characterization of the author's principles of the ascent of the teacher's personality from pedagogical professionalism to professional-pedagogical culture.

Keywords: pedagogical professionalism; professional and pedagogical culture; axio-acmeological cultural sphere of the teacher's personality; professional and cultural development; patterns of development of pedagogical professionalism; principles of professional and cultural development of a teacher.

References

- Abulhanova-Slavskaja, K. A. (1991). *Strategija zhizni. [Life strategy]*. Moscow: Mysl [in Russian].
- Bogojavlenskaja, D. B. (1983). Intellektualnaja aktivnost kak psihologicheskij aspekt izuchenija tvorchestva [Intellectual activity as a psychological aspect of the study of creativity]. *Studies of the problems of psychology of creativity* (pp. 182–195). Moscow: Nauka [in Russian].
- Hrynova, V. M. (1998). *Formuvannia pedahohichnoi kultury maibutnoho vchytelia (teoretychni ta metodychni aspekty). [Formation of pedagogical culture of future teacher (theoretical and methodical aspects)]*. Kharkiv: Osnova [in Ukrainian].
- Huzii, N. V. (2004). *Pedahohichniy profesionalizm: istoryko-metodolohichni ta teoretychni aspekty. [Pedagogical professionalism: historical, methodological and theoretical aspects]*. Kyiv: National Pedagogical Drahomanov University [in Ukrainian].
- Derkach, A. A., Kuzmina, N. V. (1993). *Akmeologija – nauka o putjah dostizhenija vershin profesionalizma. [Science of ways to achieve the heights of professionalism]*. Moscow: RAU [in Russian].
- Kucheriavyi, O. H. (2019). Fenomen profesiino-pedahohichnoi kultury: aspekt terminosystemy yii teorii u tsilisl'nomu vymiri. [The phenomenon of professional-pedagogical culture: the aspect of the term system of its theory in a holistic dimension]. M.O. Nosko (Eds.). *Messenger of National University of "Chernihiv Collegium Shevchenko"* (Vol. 1(157), pp. 81 – 86). Chernihiv: NUUK [in Ukrainian].
- Markova, A. K. (1994). *Psihologija truda uchitelja. [Psychology of teacher work]*. Moscow: Prosveshhenie [in Russian].
- Rogov, E. I. (1996). *Lichnost uchitelja: teorija i praktika. [Personality of the teacher: theory and practice]*. Rostov-na-Donu: Feniks [in Russian].
- Fedirchuk, T. D. (2015). *Rozvytok pedahohichnoho profesionalizmu molodoho vykladacha vyshchoi shkoly (teoretychno-metodychni aspekt). [Development of pedagogical professionalism of young teacher of higher education (theoretical and methodical aspect)]*. Chernivtsi: Chernivtsi National University [in Ukrainian].
- Shynkaruk, V. (Eds.) (1986). *Filosofskyi slovnyk [Philosophical Dictionary]*. Kyiv: URE [in Ukrainian].

Одержано 03.09.2020 р.